
Alanyi felkészültség

Minden ember elsődleges alanyi célja a létezés, a túlélés, a testi-lelki egészség, szervezetének, személyiségének stabilizálása (önvédelme, fenntartása, karbantartása, megőrzése) és optimális működése, ami nélkül mások szolgálata, tárgyi céljainak megvalósítása is lehetetlen, korlátozott. Az alanyi felkészültség ezt az elsődleges alanyi célt szolgálja színvonalától, fejlettségétől függő eredményességgel. Az alanyi felkészültség fejlődése és fejlesztése ennek az elsődleges alanyi célnak a hatékonyabb teljesítését teszi lehetővé. Az alanyi felkészültség funkciója és fejlődése azonban egymással szemben állnak, ellentétesek. Ugyanis az alanyi felkészültség fejlődése, fejlesztése változást feltételez, ami ellen a meglévő felkészültség funkciójának megfelelően védekeznek. Minél fiatalabb, kialakulatlanabb a személyiség annál kevésbé és minél idősebb, strukturáltabb, megállapodottabb, annál inkább.

Az Én nem választható el a személyiség egészétől, az egyéni lét a szociális létől, de megkülönböztethető a felkészültségek (a motívumoknak, a szokásoknak, a képességeknek, a készségeknek és az ismereteknek) az a köre, készlete, amely inkább a csoportok, intézmények, szervezetek, társadalmak működésében játszik szerepet (erről szól a Társadalmi felkészültség című fejezet) a felkészültségek attól a körétől, amely közvetlenebbül az egyéni léttel kapcsolatos (nem véletlen, hogy az Én pszichológiája és a szociálpszichológia viszonylag önálló tudományágakká fejlődtek). A határok azonban kérdésesek. Különösen vonatkozik ez a szexualitásra, a családra, a gyermekgondozásra. Pedagógiai szempontból talán előnyösebb, ha ezekről ebben a fejezetben lesz szó.

Az *alanyi felkészültség* a személyiség magját képező pszichikus nagrendszer, amely (rendszerszemléleti értelemben vett) önstabilizációt valósít meg sajátos *alanyi motívumok* (önállósulási vágy, ambíciók, eszmék és hasonlók), *alanyi képességek* (például az önértékelés képessége), *készségek* (közlekedési készségek), *szokások* (önkiszolgálási szokások) és a kapcsolódó *ismeretek* készleteinek felhasználásával, az *éntudat* (az identitás) működése által. Az alanyi felkészültségen belül önálló általános alanyi célú részfelkészültségek alakultak ki, amelyek közül pedagógiai szempontból a *testi felkészültség*, a *zenei felkészültség*, a *vizuális művészeti felkészültség*, az *irodalmi felkészültség* kapjanak kiemelt figyelmet.

Az iskolai nevelésnek az a feladata, hogy olyan éntudat, alanyi motívumok, képességek, készségek és szokások kialakulását, az alanyi célú felkészültségek olyan elsajátítását segítse elő, amelyek eredményes alanyi célú viselkedést tesznek lehetővé, ugyanakkor nem szűkítik be a továbbfejlődés lehetőségét, hanem nyitott, önfejlődő, önfejlesztő személyiséget eredményeznek.

Alanyi motívumok

Az alanyi motívumrendszer alapjai a biológiai, a fiziológiai szükségletek, valamint egyes sajátos szociális szükségletek. A tucatnyi biológiai szükséglet szocializációja rendezett körülmények között inkább gondozási, szervezési, mint nevelési feladat. Kivételt képez a *szexuális szükséglet* szocializálása, amely a világszerte lezajló alapvető változások ellenére mind a mai napig az egyik legsúlyosabb és legkevésbé megoldott nevelési probléma. A fiziológiai szükségletek közül a *mozgásszükséglet* és az *élményszükséglet* az alanyi célú viselkedés öröklött alapja, amelynek szocializálása a testi felkészültség, a zenei, a vizuális művészeti, az irodalmi felkészültség fejlődésével, fejlesztésével valósul meg. A szociális jellegű szükségletek közül pedagógiai szempontból az *önállósulási vágy* (szuverenitás), az *öntevékenységi vágy* (kompetenciakésztetés), a *párképzési vágy* és a *gyermekgondozási késztetés* érdemel kiemelt figyelmet. Ezekből az alapmotívumokból pozitív szociális közegben, helyes nevelési hatások eredményeként *önbizalom* és *önbe-*

csülés (önérzet és méltóságtudat), egészséges ambíciók, életprogramok, család-alapítási és gyermeknevelési életcél jöhetnek létre.

Az iskolai nevelésnek az a feladata, hogy járuljon hozzá a szexuális szükséglet szocializálásához, a mozgásszükséglet és az élményszükséglet folyamatos kielégítésével segítse elő a rendszeres testedzés, sportolás iránti igény, a zeneszeretet, a vizuális művészetek, a tárgykultúra iránti érdeklődés, az olvasásszeretet kialakulását, továbbá az egészséges ambíció, az önbizalom, a méltóságtudat, az önállóság és öntevékenység fejlődését, valamint az életprogramok kialakulását.

Alanyi képességek, készségek és szokások

Az alanyi (az alanyi értékelési és az önefejlesztési) képességek a személyiség nyitottságát, önejlődését, az alanyi (az önkiszolgálási és gondoskodási) szokások, készségek és ismeretek pedig az önmagunkról és másokról való gondoskodást szolgálják (a másokról való, illetve a kölcsönös gondoskodás általában a hozzátartozók körére vonatkozik, csak rendkívüli esetekben – például veszélyhelyzetekben – terjed ki idegenekre).

Az *alanyi értékelési képesség* fontosabb összetevői az érdekértékelés, az esztétikai értékelés és az önértékelés. Az *érdekértékelés képességével* a döntést megelőző értékelést, helyzetfelmérést, elemzést végzünk, amelynek alapján tisztázódhatnak az érdekeink, lehetővé válhat a döntés. A mindennapi érdekértékelés, alanyi követési folyamatokban (a vásárlási döntéseinktől a párválasztásig) szinte mindig közreműködik az *esztétikai értékelési képesség* annál erőteljesebben, minél kevesebb a döntéshez szükséges funkcionális, tárgyi ismeret (az esztétikai értékelési képesség alapját képező esztétikai érzék és tudat fejlesztésének követelményei a további alfejezetekben szerepelnek). A döntést követő, illetve az aktuális döntéstől független alanyi értékelést az *önértékelés képességével* valósítjuk meg, amelynek pedagógiai szempontból az alábbi három változata kapjon kiemelt figyelmet. A *visszacsatoló önértékelés* a döntés következményeit, hatását elemzi, vizsgálja, minősíti (túllépve az objektív körülményekre és a másik félre korlátozó önvédelmi reakciókon) abból a szempontból, hogy saját viselkedést hogyan kellene módosítani. Az *önvizsgálat* viselkedésünk utólagos elemzése abból a szempontból, hogy hasonló helyzetekben hogyan lenne helyesebb eljárni. Végül az *önelemzés* saját magunk, fizikai állapotunk, megjelenésünk, személyiségünk (felkészültségeink, szokásaink, beállítódásaink, meggyőződéseink stb.) értékelése. Az önértékelés egyfelől az önismeret, az éntudat fejlődését szolgálja, másfelől az önefejlesztés feltétele. Az *önefejlesztés képessége* a spontán önejlődéssel szemben, amely a célra, a tárgyra, a tartalomra irányuló viselkedés „mellékterméke”, magát a viselkedést, a problémákat, a konfliktusokat tanulási lehetőségként kezeli, továbbá tanulási programok kidolgozását, megvalósulását szolgálja.

Mivel az érdekértékelés, az önértékelés és az önefejlesztés képességének fejlesztése egyes tantárgyakhoz nem köthető, az iskolának az a feladata, hogy olyan pedagógiai kultúrát működtessen, amely a tanulók értékelését, az ellentétek, a konfliktusok kezelését folyamatosan felhasználja az érdekértékelés, az önértékelés, az önefejlesztés működtetésére (gyermekkorban az aktuális eseményekhez kötődő megbeszélések formájában, serdülőkorban pedig lehetőség szerint egyre inkább a pszichológiai értelmezésre is kitérve).

Az alanyi szokások, készségek és a hozzájuk tartozó ismeretek nagyon sokfélék. Ezek készlete az egyes emberekben nagyon különböző terjedelmű és jellegű, túlnyomó többségük a kötelező iskolázás egységes fejlesztési követelményei szempontjából érdektelen (mint például a horgászás szokása és készsége). Az iskola a tanórán és iskolán kívüli foglalkozások (szakkörök, önképző körök, hobbi körök stb.) és szabadon választható tantárgyak formájában sok mindent magába épített. Napjainkban egyre több olyan igény jelenik meg, amely egyes alanyi szokások, készségek, ismeretek elsajátítását az iskolai nevelés kötelező feladatai közé emelte (például közlekedés), illetve szeretné oda beik-

tnati. Ez a folyamat máig eljutott arra szintre, hogy a kötelező iskolázás követelményeinek kidolgozásakor figyelembe kell venni, de képlékenysége miatt visszafogottságra, óvatosságra van szükség. Az alábbi követelmények e megfontolások alapján készültek.

1-6. ÉVFOLYAM: *Önkiszolgálás*: Az egészséges és kulturált étkezés, tisztálkodás, a rendszeret, a biztonságos gyalogos közlekedés és tömegközlekedés szokásainak, készségeinek és ismereteinek elsajátítása. *Gondoskodás*: az óvodában gyakorolt egymást kiszolgáló tevékenységek folytatása, a családi étellel, a csecsemőgondozással, a családi betegápolással kapcsolatos játékos, dramatizáló tevékenységek; a családdal együttműködve: a gyerek részvétele önálló felelősséggel a családi élet feladataiban (sorra véve az életkornak megfelelő valamennyi tevékenységet).

7-10. ÉVFOLYAM: *Önkiszolgálás*: Az egészséges és kulturált táplálkozás, táplálkozás, a fogyókúrás veszélyei; öltözködés és egyéniség, divat és szélsőségek; közlekedés kéreppárral; hobbi, kulturális szokások és készségek (színház, turizmus, szórakozás stb.). *Gondoskodás*: A család szerepe az egyén és a társadalom életében; a család mint a kölcsönös gondoskodás (feltétlen segítség, védelem, támasz) kerete; párválasztás, házasság; a családi konfliktusok kezelése, a válás okai és következményei; gyermekvállalás, csecsemőgondozás, gyermeknevelés, családi betegápolás; otthonalapítás, háztartás; segélynyújtás (idegenekről való gondoskodás veszélyhelyzetekben, a cserbenhagyás okai és következményei).

Testi felkészültség

Az emberi létezés, túlélés eredendő elemi feltétele a testi/fizikai adottságok alapján kifejlődő *készenlét, erőnlét, ügyesség és versenyképesség*. Ezek a képességek azonban nem eleve és egyszer s mindenkorra adóttak, hanem ki kell fejleszteni és fenn kell tartani őket. E fejlesztő és fenntartó aktivitásnak három öröklött alanyi szükséglet, motívum a motorja: a *mozgásszükséglet* (aktivitási vágy), az *önkifejezés vágya* és az *elismerési vágy*. Fontos és növekvő jelentőségű alanyi motívum a szép iránti vágy, a mozgás, a sport *esztétikuma*. A testi képességek csak különböző *készségek*, készségrendszerek elsajátításával, működtetésével fejleszthetők és tarthatók fenn. Mindez pedig feltételezi meghatározott *működési ismeretek* (szabályok, normák), valamint a testkultúra, a sport világra vonatkozó ismeretek elsajátítását is. Az egyes emberek testi felkészültsége ezekből az összetevőkből épül föl.

A testi felkészültség a fizikai tevékenységek alapja, hiszen mindennapi fizikai ténykedésünk, munkánk testi felkészültségünk fejlettségétől függ. A testi/fizikai tevékenység egyben szellemi/pszichikai aktivitás, a készenlét, az erőnlét, az ügyesség és a versenyképesség pedig a szellemi/pszichikai tevékenység sikerének egyik feltétele is. Ennélfogva a testi felkészültség karbantartása és fejlesztése hozzájárul szellemi erőink aktiválásához, megőrzéséhez és fejlődéséhez is. Mivel a mai emberek egyre nagyobb hányada nem elsősorban testi felkészültsége fejlettségének köszönheti életminőségét és elismertését, hanem mindinkább az értelmi és társadalmi felkészültségét hasznosító szakmai felkészültségének, ezért a természetes családi szocializáció nem elegendő az egészséges emberi létezéshez szükséges testi felkészültség kialakulásához és fenntartásához.

A mozgás lehetőségei és feltételei napjaink életkörülményei között mind jobban szűkülnek. A tanulók idejük jelentős részét az iskolában szellemi aktivitással töltik. Ezért számukra a testi felkészültség fejlődéséhez és fenntartásához szükséges feltételeket az iskolákban kell megteremteni és hozzáférhetővé tenni. *Az iskolai testnevelésnek az a feladata, hogy a tanulók mozgásszükségletét, önkifejezési vágyát és elismerési vágyát kielégítse, e motívumokat szocializálja, a mozgáskultúrát, a mozgástanulási képességet, a testi képességeket kifejlessze és fenntartsa, a legfontosabb készségeket és készségrendszereket, ismereteket megtanítsa. A testnevelés tartalmát úgy kell kialakítani, hogy tíz év alatt a tanuló tapasztalatból ismerje meg a testkultúra, a sport legfontosabb irányait. Ez a tapasztalat az utolsó évfolyamokon egészüljön ki a magyar és a nemzetközi testkultúra múltjának és jelenének, a sportágak intézményesített szervezeteinek alapvető ismereteivel.*

Motívumok

A gyermekekben rendkívül erős a mozgásszükséglet, ami állandó mozgásban, nagy örömet okozó futkározásban, mozgásos játszadózásban nyilvánul meg. Ez a sok mozgás a testi képességek fejlesztése mellett a biológiai fejlődés és az érési folyamatok segítője is. Bár az évek múlásával fokozatosan csökken a mozgásszükséglet, ennek ellenére az iskolázás egész ideje alatt az aktivitás forrása marad. *Az iskola alapvető feladata, hogy a tanulók mozgásszükségletét minden nap kielégítse, testi késznlétét kialakítsa az e célra alkalmas szervezett testgyakorlatokkal és a spontán szabad mozgások lehetőségével.* A naponta végzett testgyakorlatok fokozatosan kialakítják a rendezett mozgások szokását, igényét is, ha ezek a gyakorlatok játékosak, örömet okozók. Ugyanakkor a napi mozgásszükséglet helyes kielégítése létrehozza a nap fizikai és szellemi terheléséhez szükséges késznlétet is.

A kisiskoláskor végén erőteljesen jelentkeznek az *elismerési vágy* (a vezető szerepre törés, a versengés, az erőfitogtatás, a győzni akarás, a vezéregyéniség elismerése, az összetartozás, a védettségigény stb. formájában). Ezek az erők, motívumok (és sok más hatás) szervezik bandává a fiatalokat, ha nem kapnak megfelelően szervezett kielégülést. *Az iskola fontos feladata, hogy ezt az igényt gyakori vetélkedőkkel, testnevelési és sportjátékokkal, majd serdülőkorban minél több sportág megismertetésével, a sportolás, a versenyek minél gazdagabb lehetőségeinek szervezésével kielégítse, és ezáltal a rendszeres sportolás, a természetjárás, a harmonikus, esztétikus mozgás, a tánctanulás iránti igényt minél több tanulóban kialakítsa.*

A testnevelés segítse elő, hogy a tanulóknban tartós érdeklődés alakuljon ki egy vagy néhány sport iránt, és fejlessze szilárd, tudatos meggyőződésé, hogy a rendszeres testedzés és sportolás a jó erőnlét, az egészséges és kiegyensúlyozott életmód fontos feltelete és eszköze.

Képességek és készségek

A testi felkészültség alapját az általános testi/fizikai képességek és a hozzájuk tartozó készségek adják: a *késznléti képesség* (a bemelegítés, a felrissülés, relaxáció, a testi felkészültség karbantartásának, a különféle erő, szándék, az akarat optimális időzítésének képessége), amely egy sor más célú, más képességben is használt készség által működik (gimnasztikai mozgássorok, légzéstechnika, önvédelmi készségek, úszás, tánc stb.), de ezeknek itt a késznlét létrehozása, fenntartása a szerepe; az *erőnlét, a kondicionális képesség* (az erő, a gyorsaság, az állóképesség, a hajlékonyság, a lazaság, az ízületi mozgékonyaság) megőrzését és fejlesztését szolgáló készségekkel; az *ügyesség, a mozgáskoordináció képessége* (az egyensúlyérzék, az izomérzék, a mozgásszabályozás, a mozgástanulás; a hely, a helyzet, a ritmus, a térérzék, a gömbérzék) sok és sokféle ügyességi készség elsajátításával, használatával fenntartva és fejlesztve; a *versenyképesség* (győzni akarás, kitartás, a csoportos versenyekben az együttműködés, a vezetés, a segítőkészség, a fair play) a sokféle versenyjáték készségrendszeri által fenntartva és fejlesztve.

Az iskola, a testnevelés és sport feladata, hogy a mindennapos testgyakorlatok, a testnevelési órák és a minél gazdagabb diáksportköri élet, a település sportolási lehetőségeinek minél jobb kihasználásával a test felkészültség alapvető képességeit és készségeit megtanítsa és fejlessze, e képességeket és készségeket az életkor és a nemek közötti különbségek figyelembevételével folyamatosan fejlessze, fenntartsa.

1-6. ÉVFOLYAM *Késznlét (bemelegítés, felrissülés, a testi felkészültség megalapozása):* alapvető készségeik elsajátítása és folyamatos gyakorlása, használata (légzéstechnika, ellazulás, gimnasztikai mozgássorok, ritmikus gyakorlatok zenével, járás/futás, ugrások, dobások, labdakezelés, úszás, táncok, önvédelmi készségek). *Erőnlét (erő, gyorsaság, állóképesség, hajlékonyság):* gyorsfutások, rajtok, folyamatos futás, futás akadályok fölött, lépcsőn, emelkedőn, változatos terepen, szökdelések, elugrások, fel-

ugrások, távol- és magasugrás, lökések, vetések, hajítások, kislabdahajítás, támaszugrások, függő- és támaszgyakorlatok. *Ügyesség*: egyszerű gyakorlatok és mozgáskombinációk kötéllel, karikával, labdával, zenére is, labdás technikai elemek, labdatovábbítás (dobás, rúgás, ütés, fejelés) és labdafogadás; akrobatikus elemek, önvédelmi készségek (esések, gurulások, zuhanások módjai, egyensúlytartás, -vesztés, kerékpározás). *Versenyképesség* (győzni akarás, együttműködés, vezetés, fair play): küzdőjátékok és gyakorlatok, futóversenyek, versengések szökdelő és ugró feladatokkal, távol és magasugró versenyek, dobójátékok, versengések dobásfeladatokkal, dobóversenyek, a sportjátékok alapjai, játékok labdával, gól- és pontszerző elemek alkalmazása, játékok és versengések a torna mozgásanyagával, játékok vízben, úszóversenyek.

7-10. ÉVFOLYAM *Készenlét*: a már elsajátított készenléti készségek alkalmazása, a serdülőkor sajátosságainak megfelelő továbbfejlesztése, új ritmikus gimnasztikai mozgássorok, táncok, úszás, kerékpározás, önvédelmi készségek, valamint az önmentési és segítségnyújtási készségek elsajátítása és folyamatos gyakorlása. *Erőnlét* (erő, gyorsaság, állóképesség, hajlékonyság) és *ügyesség*: a gyermekkorban végzett gyakorlatok serdülőkora alkalmazva, néhány új elemmel kiegészítve (iramérzékelés és -beosztás fejlesztése, izomelőfeszítések létrehozása, az ellenállás és az utánengedés érzékelése, a tempó és ritmus kihasználása mozgás közben, a változó helyzetek gyors felismerése és célszerű megoldások). *Versenyképesség* (győzni akarás, együttműködés, vezetés, fair play): a gyermekkorban megtanult játékok és versenyek egészülnek ki csapat és sportjátékokkal (kézilabda, kosárlabda, labdarúgás, röplabda, ha van rá lehetőség, vízilabda, sportjátékok ütővel), küzdőjátékokkal és sportokkal (küzdelem földharcban és állásban), torna és úszóversenyekkel. Serdülőkorból el kell érni, hogy minél több tanuló rendszeres edzéseken vegyen részt legalább egy sportágban és a versengésre teremtsenek rendszeres alkalmat.

Zenei felkészültség

A zene, az ének az egyének és közösségek alanyi szükséglete, amely az élet minden mozzanatát érzelmileg tartalmassá, megformálttá teheti, miáltal a lelki, érzelmi élet gazdagabbá, kiegyensúlyozottabbá válhat, ami az életminőség fejlődésének egyik alapvető feltétele. E feltétel akkor válhat valósággá, ha a zene az életmód szerves része. Ez pedig az egyes emberek zenei felkészültségének (zeneszeretetének, zenei esztétikai érzékének, zenei képességeinek, készségeinek, valamint az elsajátított zeneművek készletének és a zenei ismereteknek mint zenei tudatnak) a fejlettségétől függ.

Mivel a tanulói létet az iskolai életmód határozza meg, az ének és a zene mint közösségteremtő tényező is az iskolai életmód szerves részeként képes csak fenti szerepét betölteni. Ugyanakkor e feladat sikeres ellátása a zenei felkészültség fejlődésének leghatékonyabb segítője, megvalósítója. *Ezért a tanulók zenei szükségleteinek kielégítése és zenei felkészültségük fejlődése érdekében az iskolai életet olyanná kell alakítani, hogy minden arra alkalmas mozzanatának (a legkülönbözőbb tanóráknak és a tanórán, az iskolán kívüli életnek) szokássá vált része legyen a művészi értékű zene. A zenetanulás célja a teljes ember fejlesztése is akkor lehet igazán hatékony, ha az egyéni és közösségi igény összhangjával a zenei élet fejlesztését is szolgálja.*

Zeneszeretet-zenehallgatás

A zene megszeretetéséhez az egyedi zeneművek élményt nyújtó megismerésén és megértésén át vezet az út. Ehhez nélkülözhetetlen a felszabadult alkotó légkör, a játékos könnyedség, a zenei élményt gátló feszültségek feloldása, a jó iskolai közérzet, valamint a tanulók pozitív viszonya tanítójukhoz, zenetanárukhöz.

A sokszínű, változatos, igényes és céltudatosan megválasztott rendszeres zenei élmények alakítják az éneklés, az aktív muzsikálás igényét, a zenehallgatási szokásokat.

Az előadott, énekelt és meghallgatott zeneművek nyújtotta élmények fejlesztik, tudatosítják a zenei esztétikai érzéket és azt a meggyőződést, hogy a zene az emberi élet alapvető értéke.

A zene megszerettetése csak akkor lehet eredményes, ha a zeneművek megválasztása igazodik a tanulók életkorához, zenei felkészültségéhez, már kialakult igényéhez, mert e nélkül zenei élmény nem jöhet létre, ami pedig a zeneszeretet fejlődésének a feltétele. Ugyanakkor következetesen, de megfontolt körültekintéssel kell törekedni az igényesség fejlesztésére. Egy-egy időszakban egy-egy zenei korszak kiemelése semmiképpen nem jelenthet kizárólagosságot, csak szükségszerű mennyiségi és mélységi koncentrációt a stílusismeretben. Az adott évfolyamú tanulók fejlettségének megfelelően mindig minden korszak zenéje jelen lehet.

1-4. ÉVFOLYAM Ilyen zeneműveket kínálnak a zenei anyanyelvet jelentő magyar népzene legszebb darabjai – gyermekdalok, népszokások, jeles napok dalai –, amelyek kiemelt hangsúllyal szerepeljenek, továbbá a magyar és az európai népzene népdalfeldolgozásai, a zenés mesék, a zeneirodalomból merített karakterdarabok, a népi gyermekjátékok és a magyar néptánc, a zeneművészethez szorosan kapcsolódó tánc és mozgásművészet; valamennyi évfolyamon jól szolgálják a zene megszerettetését a magyar zene különböző korszakaiból választott műzenei alkotások.

5-6. ÉVFOLYAM A bécsi klasszicizmus mestereinek alkotásai.

7-8. ÉVFOLYAM A bécsi klasszicizmus előtti korszakok és stílusok (a középkor – főként gregorián; reneszánsz, barokk) művei.

9-10. ÉVFOLYAM A XIX. századi nemzeti zeneirányzatok, a zenei romantika, a XX. század klasszikusai és a kortárs zene, az igényes szórakoztatózene, az Európán kívüli népzene, a dzsessz, valamint a zenés színpálya (opera, operett, musical, balett stb.) kiemelkedő alkotásai segíthetik a zene megszerettetését.

Zenei képességek és készségek

A zenei képességek a zenei felkészültség pillérei: a zenei alapképesség rendszerét alkotó *zenei műveleti képesség* (melódiaérzék, harmóniaérzék, ritmusérzék, hangszínérzék, dinamikaérzék, formaérzék, amelyek mindegyike maga is többféle képességből, készségből áll aszerint, hogy a zenei dimenzióhoz: dallam, ritmus stb. más-más művelet: hallás, írás, olvasás kapcsolódik), valamint az interpretációt megalapozó, összetettebb struktúrák: az *előadói képesség* és az *improvizációs képesség*. A zenei képességek és készségek fejlesztése érdekében olyan zenei tartalmakat kell választani, amelyek együttesen valamennyi képességet és készséget, azok valamennyi elemét működtetik.

1-4(10). ÉVFOLYAM *Zenei műveleti képesség*: hallás utáni éneklés, dallam- és ritmusfelismerés, -megszólaltatás, a hangnem és az ütemmutató megállapítása, a tempó, illetve a dinamika változásainak észlelése, a zenei szerkezet, forma valamint a hangszín hallás utáni felismerése, egyre bonyolultabb zenei tartalmakon működő halláskészségek (hangzó folyamat követése, zenei jelenségek felismerése) fejlesztése. Valamennyi évfolyam feladata a zenei olvasás és írás (szolmizált betűkottáról olvasás, kottakép hangjainak szolmizált vagy abc-s megnevezése, ritmussorok megszólaltatása, szolmizált hangnevek vonalrendszerbe helyezése, ritmusképletek ütemekbe rendezése) fejlesztése. *Előadói képesség*: legfontosabb tevékenység az éneklés, de a lehetőségek szerint a hangszeres előadásra is fordítsunk figyelmet. Az első évfolyamokon a globális (mozgással, játékkal kísért) előadás mellett a szöveges éneklés dominál, de helyet kapnak a többszólamúság egyszerű formái is. *Improvizációs képesség*: dallamalkotás adott melodikai keretek között, szöveghez, ritmushoz, formához; ritmusalkotás adott ritmikai, illetve metrikai keretben, szöveghez, dallamhoz, ütemmutatóhoz, formához; tempóbeli és dinamikai ellentétek, illetve fokozatos átmenetek kivitelezése dallami és ritmikai anyagon.

5-6(10). ÉVFOLYAM *Zenei műveleti képesség*: a hangnemre, harmóniára és az összetettebb zenei struktúrára irányuló halláskészségek fejlesztése; zenei olvasás, írás, abc-s rendszerben is. *Előadói képesség*: szöveges és hangneves egy- és többszólamú

énekítés. *Improvizációs képesség:* a többszólamúsággal, a tonális viszonylatokat hangsúlyozva fejleszthetjük az improvizációt, helyt adva a harmóniai és formai próbálkozásoknak is.

7-8(10). ÉVFOLYAM: *Zenei műveleti képesség:* az előző évfolyamokon tanult gyakorlása új zenei anyagokon. *Előadói képesség:* szöveges, szöveg nélküli, illetve hangneves énekítés, többszólamú előadás, közös muzsikálás. *Improvizációs képesség:* tartalmi gazdagítás.

9-10. ÉVFOLYAM: *Zenei műveleti képesség:* a zenei ismeretek körének bővítésével párhuzamosan együtt haladva a zenei olvasás és írás egyre önállóbb alkalmazása a zenei ismeretszerzésben, az előadói és improvizációs tevékenységben. *Előadói képesség:* szöveges, szöveg nélküli, illetve hangneves énekítés, többszólamú művek előadása, közös muzsikálás. *Improvizációs képesség:* műfaji és stílusismeretekbe rendezett improvizáció.

Zenei tudat

A zenei tudat a zenéről szerzett tudásunk egésze, amelyet a meghallgatott, előadott zeneművek élménye, a történetiségbe ágyazott zeneelméleti, zeneirodalmi, zenetörténeti ismereteink együttesen alakítanak. A folytonos zenei élmények és az ismeretszerzés eredményeként a zenei tudat állandóan alakul, formálódik, az egyszerűtől az összetettig, a magyartól a nemzetköziig, az empirikustól a tudatosig. Ugyanakkor kívánatos és lehetséges, hogy a fejlettség bármely szintjén átfogó, teljes képbe rendezzük a zenei valóságot. Az iskolai zenei anyag többségében énekes zene. Így a zenei nevelés a szöveg révén az irodalmi, történelmi, erkölcsi tudat fejlődéséhez is jelentősen hozzájárulhat.

Az 1-4.(10.) ÉVFOLYAMon az előadott (énekelt dalokkal, kórusművekkel, kánonokkal stb.), a meghallgatott zeneművekkel és a hozzájuk kapcsolódó ismeretekkel formáljuk a zenei tudatot. Ezt a célt szolgálják a magyar gyermek- és népdalok stílus- és formaismeretei, a tempó, a dinamika alapfogalmai, az énekhangról és hangszerekről szerzett tudás, valamint a képességek és készségek tartalmát képező zenei ismeretek.

5-6. ÉVFOLYAMon a bécsi klasszicizmusról, Haydn, Mozart és Beethoven művészetéről szerzett tudás és a zeneelméleti ismeretek bővülése gazdagítsa a zenei tudatot.

7-8. ÉVFOLYAM a középkor zenéjéről, benne a gregorián énekről, a reneszánsz és barokk zenéről nyújtott műfaji, formai ismeretekkel, a hangrendszeréről, a zenei szerkesztésmódokról, a harmóniakról szerzett tudással kell tágitani és mélyíteni a zenei tudatot.

9-10. ÉVFOLYAM a XIX.-XX. század zenei irányzatait és alkotásait helyezi előtérbe. Az előadott és meghallgatott művek hangnemi, ritmikai, formai, műfaji és zenetörténeti elemzésével segítse a tájékozódást a zeneirodalom korszakaiban és stílusában.

Az iskolai zenei nevelésen kívül kapott zenei élmények, ismeretek szerves részét képezik az egyén zenei tudatának. *Az iskolai zenetanítás alapvető feladata, hogy a különböző forrásokból származó zenei élményeket, ismereteket, a sokrétű, különböző előjelt zenei hatásokat, ismereteket segítse igényes zenei tudattá rendeződni.*

Vizuális művészeti felkészültség

A vizuális esztétikumban az emberi lényeg látható érzékletes, tárgyiasult formában jelenik meg, közvetlenül felfogható tapasztalati (analóg) információkban fejeződik ki (pl. a természet szépben, tárgyakban, műalkotásban, stb.) A vizuális esztétikai élmény az ember alapvető, közvetlen alanyi szükséglete, amelynek kielégítésére már az óvodás gyermek is törekszik önmagát kifejező alkotásokkal, esztétikai hatásokra való reagálással. A vizuális esztétikai élmények: az alkotói és befogadói folyamatok a gyermek, a serdülő számára sem csak az esztétikum iránti természetes vágy és igény kielégítésének eszközei, hanem a humán tartalmak kifejezésével és befogadásával önmagának és mint az

emberiség részének jobb megismerésére, megértésére teszik képessé. A természeti, a tárgyi, a környezeti esztétikum, művészeti kultúra alkotásainak aktív, cselekvő befogadása (a rácsodálkozás, a gyönyörködés, az értékelés, az ítéletalkotás, a katarzis élményei) által jut esztétikai szemléletmód, értékszemlélet birtokába és válik képessé ennek megfelelő magatartásra.

A vizuális művészeti felkészültség egyrészt az esztétikum tapasztalati átélésére, tudatos befogadására való képesség, másrészt pedig a vizuális művészeti kultúra megismeréséhez és használatához, az esztétikai értékszemlélet magatartásbeli érvényesüléséhez szükséges döntési, cselekvési képesség: alanyi célú felkészültség, amelynek fejlettsége a vizuális művészeti motívumok képességek és készségek, valamint a vizuális művészeti tudat fejlettségétől függ.

Az iskola feladata, hogy a gyermekek esztétikai élményszükségleteinek kielégítését folyamatosan tegye lehetővé, teremtsen meg a vizuális kultúra fejlesztő erejének érvényesítéséhez, elsajátításához, az esztétikai döntésekhez és cselekvéshez szükséges feltételeket: minden korosztály jusson hozzá az alkotáslélektani feltételeknek megfelelő vizuális esztétikai alkotás és befogadás lehetőségéhez, a művészet világának tartalmi és működési ismereteihez. Maga az iskola legyen minden részletében igényes, esztétikus közeg, amiben a tanulók jól érzik magukat, ami fejleszti izlésüket, igényességüket.

Vizuális művészeti motívumok

A gyermek élményszükségletére és alakuló beállítódásaira az iskolának kezdettől fogva jól működő határendszerrel kell válaszolnia, olyan kielégülést kínáló élményhelyzetekkel, amelyek hozzájárulnak a tanulók vizuális művészeti motívumainak fejlődéséhez. A feladat az, hogy a *befogadói élményszükséglet* folyamatos és gondos kielégítése által a tanulóknak *kötődés* alakuljon ki esztétikailag értékes képek, tárgyak, azok alkotói iránt, hogy a környezetben föllehet esztétikum, valamint a különböző művészeti ágak legértékesebb hazai és nemzetközi alkotásainak megszerettetésével tíz év alatt a *vizuális esztétikai kötődések átfogó készlete* alakuljon ki, amely elsajátított minták rendszereként az *esztétikai érzék, izlés* alapját képezi. Serdülőkorban, különösen az utolsó évfolyamokon kezdődjön meg a vizuális alkotások esztétikai, világnézeti stílusirányzati értelmezése, a *vizuális esztétikai tudat* kialakítása, a viszonyulások tudatosítása: az esztétikai értékek tudatos megbecsülése, őrzése, védelme, a giccs elutasítása. Az iskolai nevelés törekedjen arra, hogy a tanulók azonosuljanak a műalkotások emberközpontúságával és *tartós érdeklődés* alakuljon ki bennük a vizuális kultúra egy vagy néhány területe iránt.

Az általános *alkotásvágy* legkorábban és legkönnyebben *vizuális önkifejezési vágygyá* fejlődik, a nevelésnek jószerével csak az a feladata, hogy ezt a motívumot folyamatosan táplálja, az önkifejezés elfogadásával, megerősítésével, és elősegítse a képességek, készségek fejlesztésével, művészi példák megismertetésével. Az önkifejezés alaphelyzetei mindig alkotó jellegű élményhelyzetek legyenek. A motíváló pedagógus lényeges feladata, hogy minden egyes gyermeknek biztosítsa a fejlettségének megfelelő kifejezési lehetőségeket, eszközöket, igazodva a képességeikhez és készségeikhez. Az alkotás csak így öröm és csak így fog sikerként visszaigazolódni. Csak az ilyen kreativitás termeli újra saját motivációit. A tudatosítás, az esztétikai tudat fejlesztése nemcsak a befogadói élményeken, nemcsak szemléleti örömeiken s felfedező (elemző) beszélgetéseken keresztül történhet, hanem az alkotás folyamatainak, élményeinek értelmezésével is. A tárgyformálásban a kéz teljesítményeiből fakadó önbizalom sokféle konkrét feladathelyzetben motívál, ez nyitottságot jelent és bátorságot a változtatásra. A tárgyak készítése fejlesztheti a *célszerűség és a szépség egységének igényét*.

Vizuális művészeti képességek és készségek

A vizuális művészeti felkészültség képességei: a *vizuális befogadóképesség* és a *vizuális alkotóképesség*, amelyek természetesen megfelelő készségek és a hozzájuk tartozó *ismeretek* elsajátításával fejleszthetők.

A vizuális befogadóképesség: nem pusztá észlelés, hanem esztétikai észlelés. Csak akkor van esélyünk arra, hogy valamely látványban (felismeréssel vagy belevetítéssel) esztétikai formát észleljünk, ha már vannak tapasztalataink, esztétikai-művészeti képzeletünk. Minél gazdagabb ez a képzetkincs, minél kiműveltebbek a tárolás, felidézés, azonosítás, felismerés, társítás stb. készségei, annál nagyobb a valószínűsége, hogy az érzéki élmény alapján a művelmény tudati (intellektuális és emocionális) szinten is szétárad az emberben. A tanulóknak környezetük a művészet elutasításához, beszűkül, egyoldalú megítéléséhez vezető előítéleteket alakíthat ki. Ennek megelőzését, feloldását a vizuális befogadóképesség működésének tudatosításával, az intellektuális elsajátítás (műértés) készségeinek kiművelésével érhetjük el. Ez alapvető vizuális művészeti ismeretek és műelemzési, műértelmezési készségek elsajátítását feltételezi. El kell sajátítani többek között a képi-plasztikai kifejezés eszközeinek és hatásuknak, a kompozíciónak az olvasási készségeit, a motívumok, a jelek és jelképrendszerek, az átírások, túlzások, az elvonatokzások értelmezésének készségét, a hatáselemek minősítésének készségét; a tárgykultúra területén a funkcióelemzés készségét, a funkció és forma kölcsönösségének felismerési készségét, a forma direkt és indirekt jelentéseinek értelmezési készségét.

A vizuális alkotóképesség: beleértve az óvodáskort is a természetes gyermeki vizualitást (gyermekrajzok világa) olyanként kell tudomásul vennünk, mint amiben megvalósulhat a gyermeknek önmagához képest teljesértékű világlátása; a spontán gyermeki kifejezés is az esztétikumra irányul, spontán redukciói, elhagyásai, kiemelései és túlzásai ennek megragadására irányuló igyekezet; a társuló pedagógiai akcióknak az a meggyőződés az alapja, hogy a kisgyermek spontán lényegkereső és sűrítő készségét a sűrítés pedagógiai megerősítésen alapuló tanulásával majd tudatosításával a magasabb életkorokra is átviheti és alkalmazhatja a szemléleti fejlődését serkentő differenciáltabb tartalmakra is; a vizuális alkotóképesség a vizuális ábrázolás készségrendszerére, a vizuális nyelv ismeretére, valamint a tárgykultúrában változatos technikai készségrendszerre épül; ezek folyamatos elsajátítása, gyakorlása a vizuális alkotóképesség fejlődésének feltétele.

1-4. ÉVFOLYAM **Vizuális alkotóképesség:** esztétikai hatások felismerése látványélményekben, emlékek spontán felidézésével, egyszerűbb vizuális hatások megfigyelésével, a felismerések alkalmazása a képalakításban, plasztikai formálásban, szín, folt, vonal, anyag, textúra, pozitív és negatív forma, tömeg, stb. viszonyainak próbálgatásában, redukciós és szelekciós gyakorlatokban; képalakítás, plasztikai formálás élmény alapján, térbeliség megragadásának változatai síkon és térben; kiemelés, elhagyás, leegyszerűsítés, sűrítés; alakok érzelmi kapcsolatának kifejezési eszközei; a kompozíciós elemek rendezése; eszközhasználatban: anyagok, fogások, eljárások, technikák kifejezésre való alkalmasságának megismerése; műfajok: körplasztika, relief, festés (aquarell, tempera, kréta), grafika (papírmetszet, monotypia, anyagnyomat), bábozás, bábkészítés, színház (maszk, jelmez, díszlet); tárgykultúrában: a közismert anyagok (papír, fonat, fa, agyag stb.) érzéki megismerése megfigyeléssel, manipulálással (gyúrás, vágás, hajlítás stb.) játékos céloknak megfelelő tárgyak (természbábok, agyagfigurák, fonatok, papírhajtogatások stb.) készítése eszköztelen kézműves technikákkal (edény agyaghurkából, szalagszövés stb.) a közvetlen személyes szféra megjelölése (tanulósarok, fekhely) a közösségi tér gondozása (osztályterem) a népművészet formakincsének és munkafogásainak felhasználásával. **Vizuális befogadóképesség:** az életkornak megfelelő, esztétikailag igényes képeskönyvek beszélgetéssel kísért nézegetése, esztétikailag értékes tárgyak, műemlékek, a gyermek élményvilágához közeli művészeti alkotások érdekes történetekkel kísért megtekintése, néprajzi, népművészeti gyűjtemények, alkotóházak meglátogatása; a népművészetet népmesébe ágyazó színvonalas mozgóképek (kedvencé válva többszöri) megtekintése.

5-6. ÉVFOLYAM **Vizuális alkotóképesség:** személyesség motívumainak érvényre juttatása látványból, belső képből induló képalakításban és plasztikában; érzelmi motivációk dominanciája esetén: szomorúság, vidámság stb. kifejezésének készsége; hangulati

motivációk dominanciája esetén: csend, nyugalom, könnyűség stb. kifejezésének készsége; esztétikai képzet dominanciája esetén: bájos, kecses, kellemes, otromba, nevetséges, durva, csúnya, ijesztő stb. kifejezési készsége (műalkotások imitatív tanulmányozásával is); fokozódó tudatosság az elvonatkoztatásban és a kompozícióban: a motívumok sorolása, kapcsolása, csoportosítása; vonal-, szín-, form-, tömegrendezési készség; a képzet-, és formakincs további gyarapítása (például a harmónia és a diszsonancia képzetei); újabb műfajok: maszk, arcfestés, bábváltozatok, relief (gipszöntés), textilkép, kollázs; tárgykultúrában: egyszerű szerkezetek, kompozíciók (épített, szerelt, szövött stb.) tervezése és elkészítése, (gipszforma, íróka stb.) a megszerzett anyagismeretre (képlékeny, szilárd, hajlékony stb.) építve. Kis használati és dísz tárgyak készítése szándékos formálással és díszítéssel, a népművészet mellett a kismesterségekre támaszkodva. *Vizuális befogadóképesség:* a korábban megismert, megtekintett művek, népművészeti alkotások, majd újabb művek különböző jelentésrétegeinek, a szép és a csúf mellett más esztétikai minőségeknek a felfedeztetése; a környék fontosabb művészeti, népművészeti múzeumainak, kiállításainak, műemlékeinek elemzéssel, utólagos megbeszéléssel kísért meglátogatása; szemléletes művészettörténeti, tárgytörténeti és műfaji ismeretek a történelem, az irodalom, az ének-zene tantárgyak együttműködésével; ismerkedés a fotó képvilágával, esztétikai lehetőségeivel.

7-8. ÉVFOLYAM *Vizuális alkotóképesség:* látványból, emlékképekből, képzetektől az esztétikai jelentéssel bíró vagy azzal felruházható motívumok, formák, színek és viszonylatok szelekciójának (elhagyás, kiemelés) és redukciójának (leegyszerűsítés, sűrítés) készségei; törekvés a személyes arculat tisztább megmutatására a témaválasztásban, a színhangban, a kompozíció jellegében stb.; a képmező különböző formáinak, anyagok technikák újabb változatainak kipróbálása és gyakorlása; tárgykultúrában: a szerkezeti és kompozíciós érzék továbbfejlesztése egyszerű tárgyak tervezésével és kivitelezésével. *Vizuális befogadóképesség:* kirándulások felhasználásával országos jelentőségű művészeti és népművészeti múzeumok, műemlékek meglátogatása, ismerkedés a huszadik századot megelőző alapvető képzőművészeti, építészeti stílusirányzatokkal, a művészettörténet korszakos jelentőségű hazai és nemzetközi alkotásaival; ismerkedés néhány legjelentősebb hazai és külföldi művész életével, munkásságával (filmek, regények, naplók); a mozgókép esztétikai üzenetei, beszélgetések közös filmélményekről; a település, a környék néhány műalkotásának, műemlékének írásban elkészített egyéni ismertetése, elemzése.

9-10. ÉVFOLYAM *Vizuális alkotóképesség:* egyéni hajlamok, fogékonyság, saját élményanyag változatossága szerint egyre önállóbb választások és döntések, kialakítandók a saját beállítódások a látvány utáni vagy inkább az emlékezetből való alkotásra, műfajra, technikára, kifejlesztendő a szemléletmódot kifejező stílusjegyek karaktere, jobb esetekben még az önkifejezés tartóult igénye is lelki-érzelmi szükséglet formájában, de tudatosulnak e téren saját képességének lehetőségei és határai is; a tervezés képességeinek és készségeinek formálása: helyzetfelmérés és problémamegoldás képessége, kombinációs készség, vázlatozó készség, leírnyelvi készség stb.; tárgykultúrában: konkrét funkcióval rendelkező, létező igényre (személyes, vagy környezeti probléma megoldására) tervezett (látszati képben, műszaki rajzban, leírásban), kivitelezett használati és dísz tárgyak elkészítése. *Vizuális befogadóképesség:* művészettörténeti alapismeretek, korok vilásképe a művészetben; a művészet értelme, a művészek, a befogadók, a művészeti viták; a különböző művészeti ágak és műfajok rendszere; elitkultúra, tömegkultúra, giccs; a modern tárgy-, és környezetkultúra kérdései, a design, az öcodesign; áttekintő mozi-, és filmtörténet, a film és a video esztétikai lehetőségei; kirándulások alkalmával további országos jelentőségű múzeumok és műemlékek meglátogatása, az élmények utólagos feldolgozása; önálló egyéni feladat: néhány műalkotás és egy giccs írásbeli elemzése.

A vizuális művészeti tudat a gyermek és a serdülő vizuális esztétikai művészeti alkotói és befogadói tapasztalatainak, tudásának és ismereteinek összessége, amely életkori szakaszonként bővül gazdagszik, és az alapozó iskola befejeztével is nyitott marad. A világhoz (önmagukhoz, embertársaikhoz, tárgyakhoz, természethez, épített környezet-höz, művészethez) való esztétikai viszonyuk és magatartásuk irányultságának, dinamikájának, élményeik, cselekvéseik intenzitásának, értékítéleteiknek, hozzáértésüknek háttérében vizuális művészeti tudatuk mint életfelfogás, mint hajtóerő áll.

A kialakítandó vizuális művészeti tudat tartalmazza a népművészet és a képzőművészet legfőbb műfajait és egyes alkotásait (építészet, fazekasság, faragás, díszítés, festészet, grafika, szobrászat). A művészettörténet korszakainak alapjait (az őskortól a XX. századig) és tanulmányaik befejeztével e korszakok jellemzőinek hazai és nemzetközi művek a többi vizuális művészeti ág jellegzetességeinek (népművészet, iparművészet, fotó, film, videó, TV, reklám, illetve alkalmazott grafika, bábművészet) összerendezett ismereteit.

Irodalmi felkészültség

Az irodalom az ember alanyi szükségleteinek (élményszükségletének és információ-szükségletének) kielégítését szolgálja anélkül, hogy valóságos (esetleg veszélyes) eseményeknek lenne részese, mivel az irodalom a valóság mása, fikció (szépirodalom) vagy esettelírás (tényirodalom). Az irodalomnak ez a sajátossága lehetővé teszi, hogy az élményszerezés folyamatában a magatartási minták korlátlan változatosságával ismerkedjünk meg, amire a mindennapi lét viszonylag kevés alkalmat kínál, hogy segítségével a legkülönbözőbb ismeretek sokaságát sajátítsuk el, amit egyébként csak fárasztó szándékos tanulással tudnánk elérni. Mivel az irodalom igényesen írott nyelven rögzített, ezért az olvasás a magyar nyelvi felkészültség fejlődésének leghatékonyabb eszköze, ami egyben az értelmi fejlődés fontos feltétele és eredője.

Az értékes irodalmi alkotások többrétegűek, amelyek az olvasó aktuális felkészültségétől, élményeitől, életérzéseitől függően más és más értelmet kapnak. Az olvasás ilyen értelemben maga is alkotó, felfedező folyamat: *irodalmi befogadóképesség*.

Mindez azt jelenti, hogy az irodalom a személyiség fejlődésének nagy hatású segítője lehet, ha az olvasási élmények kialakítják az olvasás szeretetét, és ennek köszönhetően az ember szívesen olvas, keresi, megteremti az olvasás lehetőségét. A magatartás hatékony fejlesztője lehet, ha a közvetített magatartási minták erre alkalmasak. A magyar nyelv és a gondolkodás fejlődésének nélkülözhetetlen feltétele és eszköze, ha tanulók olvasottsága elég gazdag. Kialakíthatja a befogadóképességet, ha az olvasott alkotások értékes, többrétegű művek. Végül az irodalmi tudat az éntudat, a magyarságtudat egyik alapja lehet, ha az irodalmi művek, az irodalomtörténet és -elmélet ismereteinek átfogó, összefüggő rendszerét sikerül tanulóinkban kialakítani.

Az *irodalmi felkészültség* a fentiek értelmében az *olvasásszeretetből*, a *befogadóképességből*, az *olvasottságból*, a magatartás, a magyar nyelv, a gondolkodás fejlődését is segítő *irodalmi képességekből*, valamint az egyéni *irodalmi tudatból* felépülő pszichikus rendszer. Az *irodalomtanításnak az a feladata, hogy a felnövekvő generációkban tíz év alatt kialakítsa a fenti értelemben vett irodalmi felkészültséget*.

Olvasásszeretet

Gyermekkorban az élményszükséglet, az információszükséglet kielégítésének fontos eszközei a mondókák, a versek, a énekek, a mesehallgatás és a mesenézés. Az olvasásszeretnek ugyanaz a természetes motivációs alapja, mint a meseszeretnek. A formális különbség abban van, hogy a hallgató/néző áramló információt kap, az olvasónak a betűből magának kell az információáramlást létrehoznia. A lényegi különbség pedig abból fakad, hogy hiányzik az élő beszéd érzelmkövetítő varázsa, nem is beszélve a

színes mozgókép rendkívül gazdag hatásrendszeréről. Mindezt nehezíti, hogy az olvasás technikai feltétele, a kellő színvonalú olvasási készség hosszú, gyakran kudarcokkal tarkított folyamat eredménye, ami nehezíti az olvasás megszeretését. Ezzel szemben az olvasás mint befogadóképesség az általános megismerési, alkotási vágy kielégítésével az olvasásszeretet alapvető forrása.

Az olvasásszeretet kialakulásának az a feltétele, hogy az olvasási nehézségeket (a gyerekek egy részénél sok évet igénybe vevő) kitartó munkával felszámoljuk és az irodalmi befogadóképességet folyamatosan fejlesszük. Az olvasásszeretnek olyan hatalmas a hozadéka, fejlesztő hatása, hogy kialakítása minden befektetést megér. Az irodalomtanítás lényegében annyit ér, amennyi tanulót sikerül rákapatni az olvasásra, olvasó felnőtté nevelni.

Olvasottság és irodalmi képességek

Aki sokat olvas, annak óriási mennyiségű szó, mondat áramlik át a tudatán. A szavak és mondat szerkezetek állandó ismétlődése alakítja ki a *helyesírási érzéket* (a tapasztalati helyesírási készséget) és a *nyelvérzéket* (a tapasztalati nyelvhasználati képességet). Elegendő mennyiségű olvasás nélkül, csak formális nyelvtanítással, gyakoroltatással nem alakítható ki jó helyesírási készség és igényes nyelvhasználati képesség. A *szókinccsgyapardásnak* is az olvasás és a memoriter a leghatékonyabb eszköze. A magas színvonalú nyelvhasználati képesség, a gazdag szókinccs és a vele járó *sokirányú ismeret* fejlett intellektust eredményez. Ugyanakkor a jó irodalom a *magatartási minták sokaságával* élményszerűen közvetített erkölcsi értékekkel hatékonyan fejleszti az *erkölcsi érzéket*, valamint esztétikai értékeivel az *esztétikai érzéket* is.

Mindezek a lehetőségek és eredmények az *olvasottság* mértékétől, a befogadóképesség fejlettségétől függenek. Nyilvánvalóan létezik az elolvasott szövegek kritikus mennyisége, ami alatt a fenti hatások nem következnek be. A kritikus mennyiségre vonatkozóan csak sejtésekre hagyatkozhatunk. Valószínű, hogy a gyakorlatban kialakult kötelező és ajánlott olvasmányok köre megfelel a kritikus tömeg követelményének, csak hogy a tanulók többsége nem olvassa el ezeket a műveket, olvasottsága nem éri el a kritikus tömeget, ezáltal elesik mindazoktól a fejlesztő hatásoktól, amelyekkel az irodalom megajándékozhatná. *Az irodalomtanítás alapvető célja és értelme, hogy tíz esztendő alatt minden tanulóban legalább a kritikus mennyiséget elérő olvasottságot segítse kialakulni.*

Az általános irodalmi felkészültség, befogadóképesség különböző irodalmi képességeket is feltételez. Ezek közül az előadói, a szövegalkotó és a műértelmező képesség érdemel kiemelt figyelmet, amelyek az irodalomtanítás alapvető eszközei is. A művek megtanulásával, előadásával működő, fejlődő *előadói képesség* lehetővé teszi, hogy magas színvonalú, mintaértékű művek a személyiség szerves részévé váljanak, életre szóló aktív irodalmi élménnyel erősítsék az irodalom iránti vonzódást. *Ezért az előadásokra való felkészülés, a tanórai és tanórán kívüli előadási alkalmak megteremtése minden évfolyamon minden műnemben és a legfontosabb műfajokban nélkülözhetetlen feladat és eszköz.* Irodalmi művek alkotása természetesen nem tartozik az általános irodalmi felkészültség fejlesztésének feladatkörébe, de az alkotásban rejlő motiváció mozgósítható a szóbeli és írásbeli *szövegalkotással*, annak fejlesztésével. Félbehagyott történetek befejezése, dramatizálás és sok más kreativitásra alkalmat adó szövegalkotási eljárás ajánlódhat meg a tanulót az alkotás élményével, miközben olvasmányélményeit, tapasztalatait, irodalmi ismereteit alkalmazhatja. *A játékos szövegalkotás legyen az irodalomtanítás megbecsült feladata és eszköze. A műértelmező képesség* lehetővé teszi, hogy az irodalmi művekből kapott tapasztalati/képzleti élmények, minták az értelmező megértés intellektuális élményével gazdagodjanak. A műértelmező képesség fejlődése természetesen feltételezi az alapvető irodalomelméleti, irodalomesztétikai, műfaji, poétikai, stílusirányzati, nyelvi/stilisztikai ismeretek, fogalmak elsajátítását a műértelmezésket szolgáló alkalmazási szinten (és nem felmondandó leckeként). A műértelmezés gazdag eszköztárából pedagógiai szempontból a *magatartásértelmezések* (a szereplők

konfliktusainak, döntéseinek, jellemük mozgatórugóinak tudatosítása, és ezáltal az ember, önmagunk jobb megértése), a *műfaj, stílusirányzat, stílus* szerinti műértelmezések kapjanak kiemelt figyelmet.

1-4. ÉVFOLYAM *Olvasottság*: évente legalább 5-15 szerzői ívnyi irodalmi mű elolvasása; **epika**: csalimesék, állatmesék, mondókamesék, rigmusok, találós kérdések, közmondások, mondák, históriák, tündérmesék, főleg gyermekekről, állatokról szóló kalandregények; líra: kiszámolók, kiolvasók, párosítók, dalok, körjátékok; dráma: mesejátékok, bábjátékok. *Előadói képesség*: elsajátítás és előadás mozgással, közös, játékos mondogatással, dramatizálással, egyéni versmondásokkal, rövid elbeszélésekkel. *Szövegalkotás*: szóban: mesék, történetek folytatása, tartalmi átalakítása, olvasmányok tartalmi ismertetése; írásban: adott vagy szabadon választott témára rövid (néhány sornyi, bekezdésnyi) mesék, elbeszélések írása. *Műértelmező képesség*: a szereplők magatartásának, cselekedeteinek ismertetése, tartalmi támpontok keresése (cselekmény, helyszínek, időpontok), formajegyek észlelése (próza/vers, tagolás, ritmus, rím), a mű felépítésének érzékelése.

5-6. ÉVFOLYAM *Olvasottság*: évente legalább 15-25 szerzői ív terjedelmű irodalmi mű elolvasása; **epika**: mondák, mítoszok, legendák, fabulák, példázatok, balladák, elbeszélő költemények, novellák, regék, kalandregények, historizáló regények; líra: népdalok, munkadalok; dráma: dramatikus játékok. *Előadói képesség*: szavaló-, mesemondó, dramatizáló játékok, versenyek. *Szövegalkotás*: szóban: egyszerű, már ismert elbeszélő és leíró szövegek különböző szempontú játékos (például láncjáték) átalakítása, új történetek közös rögtönzése; írásban: egyszerűbb stilisztikai elemek felhasználása krónikák, fantáziaszövegek, mesék, riportok írásakor. *Műértelmező képesség*: a szereplők magatartásának, cselekedeteinek értékelése, alapvető formajegyek felismerése versben és prózában, a jelentéssímeret, a vizualitás megragadása jelentésrétetek feltárásában, a szerkezet kibontása.

7-8. ÉVFOLYAM *Olvasottság*: évente legalább 25-35 szerzői ívnyi irodalmi mű elolvasása; epika: novellák, lélektani, példázatos, történelmi, tudományos fantasztikus regények; líra: dalok, ódák, Himnusz, Szózat, epigrammák, tájlíra, jellemképek, zsánerképek; drámák, tragédiák, vígjátékok, iskoladrámák. *Előadói képesség*: egy sokszereplős dráma és egy vígjáték részleteinek megtanulása, előadása. *Szövegalkotás*: szóban: a szándékolt üzenetek helyességének állandó ellenőrzése az önkontroll fejlesztésével a vitakészséget fejlesztő műfajokban; írásban: különböző műfaji, stílus (ismeretterjesztő, vallomások, humoros stb.) minták alapján szövegek íratása. *Műértelmező képesség*: a szereplők jellemének, magatartásának, cselekedeteinek, konfliktusainak, indítékainak, döntéseinek értelmezése; stíluselemzések, a stílus, a szerkezet és a tartalom viszonyai.

9-10. ÉVFOLYAM *Olvasottság*: évente legalább 35-45 szerzői ívnyi irodalmi mű elolvasása; epika: novellák, kisregények, eposzok, család-, vallomások regények; líra: elégia, rapszódia, szonett, ecloga, bordal, gondolati líra; **dráma**: klasszikus tragédiák és vígjátékok. *Előadói képesség*: szavaló, prózamonddó versenyek, kreatív dramatizálások. *Szövegalkotás*: szóban: irodalmi és köznapi élmények alapján kifejező rögtönzések; írásban: érvényes és az érvényestől eltérő, tudatos rendező elveken alapuló minták követése speciális műfajok gyakorlásával (ajánlás, ismertetés, eszme-futtatás). *Műértelmező képesség*: a szereplők jellemének, magatartásának értelmezése; többszempontú (műfaji, stílusirányzati, stilisztikai, esztétikai, szerkesztési) elemzések, értelmezések.

Irodalmi tudat

Az olvasásszeretet, az olvasottság és az irodalmi képesség fejlesztése nem eredményezi feltétlenül a tanuló átfogó, összefüggő egyéni irodalmi tudatának létrejöttét mint fontos hozzájárulást a tartalmas éntudat és magyarságtudat kialakulásához. Ahhoz, hogy a tanulók egyéni irodalmi tudata kialakuljon, gondoskodni kell arról, hogy az olvasottság átfogja a magyar és világirodalom kiemelkedő, mintaértékű alkotásait, a képességfejlesztő gyakorlatok tartalmának megválasztása is legyen tekintettel erre a szempontokra. Az irodalomtörténeti és -elméleti ismeretek néhány szilárd tájékozódási pontot, alapvető ren-

dező elvet építsenek be a tanuló irodalmi tudatába. Mindemellett a fejlesztés szempontjából az a legfontosabb, hogy az ember legyen az irodalmi tudat rendező elve.

Éntudat

Az éntudat (identitás, önzonosság-tudat) fejlődése, fejlettsége a személyiség kialakulásának, fejlettségének alapvető feltétele, jellemzője. Az *éntudat* önmagunkról, az emberről és a világról, önmagunk, az ember és a világ viszonyáról, kölcsönhatásáról elsajátított tapasztalatunk, tudásunk emberképpé, énképpé és világképpé szerveződése. Az éntudat tapasztalati és racionális tudásrendszer, amely összefüggő egységgé, meggyőződéssé, hitté (világnézetté, ideológiává) fejlődésének fokától függő erejű, a magatartást alapvetően befolyásoló motívumrendszer is. Ugyanakkor e tudásrendszer a gyakorlati szempontból fontos tudás sokaságát is tartalmazhatja. A mérhetetlen terjedelmű tudáson belül énképi, emberképi és világképi jelentőségű tudást különböztethetünk meg az éntudat kialakulása és fejlődése szempontjából.

Az *Emberkép* a filozófia, az antropológia, a humánbiológia, az orvostudomány, a humán etológia, a pszichológia által felhalmozott tudástömegeből az egyes ember által elsajátított képzetbázis, tapasztalati és racionális ismeretbázis, amely az emberre vonatkozó tudásrendszerként az énkép kialakulásának, az Én mindennapi tapasztalataival szembesíthető viszonyítási alapja lehet, miáltal az Én általános és másoktól eltérő sajátosságai megtapasztalhatókká, megismerhetőkké válhatnak. Az éntudat összetartó alapját képezik az ember származására, az emberi létre, a lélekre, a halálra vonatkozó ismeretek, hipotézisek, a különböző korok és népek által kialakított tapasztalati és filozófiai nézetrendszerek, vallási tanítások. Az éntudat kialakulásának alapja továbbá a tapasztalati és racionális egyéni *világkép* kellő részletezettségű és mélységű elsajátítása, amely az Én és a világ viszonyait tudatosítja. (A világkép, az egyéni tudat fejlesztésével kapcsolatos követelmények a többi fejezetben található. Ez az alfejezet az emberkép és az énkép fejlesztési követelményeit tartalmazza.)

A kötelező iskolázás alapvető feladata, hogy járuljon hozzá a tanulók éntudatának kialakulásához az alapvető összefüggéseknek megfelelően rendezett világkép és emberkép, a reális önismereten alapuló énkép fejlődésének segítségével.

1-4. ÉVFOLYAM: *Emberkép*: A mai ember elődei és a természeti népek életmódja, a ma élő emberfajták azonosságainak és különbségeinek megfigyelése; az ember testtájai, a szervrendszerek működésével (mozgás, légzés, táplálkozás, kiválasztás) kapcsolatos egészségügyi szabályok, a láz, fertőző betegségek az első évtizedben, a légúti megbetegedések, a megelőzés szabályai, gyermekbalesetek (megelőzés, tennivalók); az emlődök és az ember viselkedésének, érzelmi megnyilvánulásainak összehasonlító megfigyelése. *Énkép*: nemi, életkori, testi, viselkedési hasonlóságok és különbségek.

5-6. ÉVFOLYAM: *Emberkép*: az emberi faj fejlődésének legfontosabb állomásai; az ember testi fejlődésének alapvető szakaszai, kiemelten kezelve a serdüléssel bekövetkező biológiai változásokat (testarány-változás, a nemi szervek fejlődése, az ivarszervek működésének megindulása, menstruáció, magömlés); a rendellenes fejlődés tünetei, a testtárból következő elváltozásra hajlamosító tényezők, serdülőkori egészségügyi problémák, a káros élvezeti szerek (dohányzás, alkohol, kábítószer) következményeinek élményszerű ismertetése; a serdülőkori önállósulási törekvésből, az új kapcsolatok kereséséből fakadó konfliktusok, problémák, a serdülőkori barátságok és szerelmek, a csoportok szerveződése és működése, a bandák jellemzői és veszélyei. *Énkép (milyen vagyok?)*: az átlagtól eltérő testi adottságok, a természetes fejlődésbeli, érszervi eltérések, a temperamentumbeli különbségek, a viselkedésbeli sajátosságok (tekintély, bátorság, segítőkészség, erőszak, verekedés, kegyetlenkedés, mások kihasználása, gyávaság, visszahúzódás, behódolás stb.), a teljesítmény szerinti különbségek megismerésével a reális tapasztalati énkép kialakulásának segítése.

7-8. ÉVFOLYAM: *Emberkép*: A természeti népek elképzelései, néhány világvallás tanítása és a tudományos elméletek az ember származásáról; szilárd képzetek és fogalmi ismeretek az emberi test szervrendszereinek (bőr, mozgás, légzés, táplálkozás, anyagszállítás, kiválasztás, szaporodás) felépítéséről és egészséges működéséről; a szervrendszerek leggyakoribb működési zavarai, betegségei, megelőzésük módjai; a nikotin, az alkohol, a kábítószer szerveket károsító hatása; a szervi rendellenességek, elváltozások, betegségek hatása a pszichikumra, a viselkedésre, az alkoholizmus, a drogfüggőség személyiségromboló következményei, a védekezés és leszokás módjai; az egyedfejlődés alapvető pszichológiai jellemzői. *Énkép (ki vagyok?)*: a valódi Én, az aktuális énkép (amilyenek most ismerjük magunkat), a kapott énkép (a mások megnyilvánulásai alapján kialakult énkép) az eszményi énkép (amilyenek lenni szeretnénk) különbségeinek, kölcsönhatásainak, a kisebbség és az önhittség jellemzőinek megismerésével, elemzésével a reális énkép kialakulásának segítése.

9-10. ÉVFOLYAM: *Emberkép*: Az ember származásának, fejlődésének, a rasszok kialakulásának legfontosabb mai ismeretei; az emberi szervezet szabályozó rendszerei, az öröklődés sejthez kötött anyagai, a sejtosztódás típusai, az öröklődés törvényszerűségei, terhesség, a magzat egészséges fejlődése; a legfontosabb fertőző betegségek, megelőzés; a baktériumok, vírusok, gombák károsító hatásai, a szervezet immunrendszere; nemi betegségek, az AIDS, a szabályozási rendszerek rendellenességei, betegségei, a leggyakoribb genetikai betegségek, genetikai tanácsadás, magzatvédelem; az emberi viselkedés nembeli jellemzőinek és az egyedi eltérések öröklött alapjai (testi adottságok, temperamentum, érzelmek (siker- és kudarcélmény, szeretet és gyűlölet, elégedettség és elégedetlenség, boldogság és frusztráció, szorongás, empátia és érzéketlenség, tolerancia és agresszivitás), motiváció (szükségletek, beállítódások, értékviszonyulások, eszmék, célok, életprogramok). *Énkép (mivé lehetek?)*: a testi adottságok és képességek, a szociális hajlamok és képességek, a temperamentum és az érzelmek, értelmi képességek, az érdeklődések és a pályairányultságok sajátosságainak, fejlettségének, fejlődési lehetőségeinek reális megismerése; a test és a lélek, az élet és a halál kérdései.